

Švecová, Renáta

Slněčná symbolika v náboženském kontexte doby bronzové

In: *K počtě Vladimíru Podborskému : přátelé a žáci k sedmdesátým narozeninám*. 1. vyd.
Brno: Masarykova univerzita, 2004, pp. 385-393

ISBN 8021033819

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/144967>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Renáta Švecová

Slnčná symbolika v náboženskom kontexte doby bronzovej

O slnku, jeho geometrických a ideových symboloch, ktoré ho predstavujú, sa už popísali mnohé stránky. V tomto krátkom zamyslení by som sa však chcela vrátiť k otázke, ako vlastne túto najbližšiu hviezdu vnímali ľudia žijúci v dobe zhruba 2000 až 800 rokov pred Kristom. Nebudem sa venovať problémom spojeným s apollónskym kultom, slnečným vozom či so slnečnou bárkou, ktoré boli v poslednom čase v odbornej literatúre dosť často rozoberané (NOVOTNÁ 2001; PAULÍK 1999; 2000; 2001; LENZ 1995; SCHAUER 1987). Tento článok je pokus o rekapituláciu informácií o dávno stratenom náboženskom vedomí doby bronzovej.

Náboženstvo

Čo je to náboženstvo a kde máme hľadať jeho pôvod?

Existuje viacero charakteristík snažacich sa vysvetliť tento pojem, o náboženstve sa napr. hovorí ako o bytovaní všetkého konečného v nekonečne, všetkého časového vo večnosti, alebo sa pripodobňuje ku presnému výrazu pravdy každej doby a každého národa, ktorú si tam a vtedy ľudia objasňovali a podľa ktorej chápali svet (HELLER – MRÁZEK 1988, 12–13). Mne osobne najviac vyhovuje definícia, kde sa píše o náboženstve ako o vzťahu človeka k niečomu, čo ho presahuje a na čom je závislý (HELLER – MRÁZEK 1988, 13). Podobnú teóriu vyslovil aj M. ELIADE (1993, 9). Vo svojich úvahách o potrebách a správaní archaického človeka písal, že ani predmety, ani ľudské úkony nemajú sami o sebe vnútornú autonómnú hodnotu. Predmety alebo úkony nadobúdajú hodnoty a tým sa stávajú reálnymi, ak sa tým či oným spôsobom podieľajú na realite, ktorá ich presahuje.

Každá z vyslovených charakteristík sa môže a nemusí približovať nášmu subjektívnemu chápaniu viery, pretože vývoj civilizácií, ktorej súčasťou je aj náboženský život spojený s určitými pevne danými pravidlami, sa neodohráva jedným smerom. Vývoj alebo beh dejín, tak ako ho vníma určitá komunita, či už dávna a zaniknutá alebo dnešná a fungujúca, sa môže odohrávať v línii, môže obiehať v kruhu, či zostupovať alebo stúpať v špirále. Dôležité je ľudské rozhodnutie, myšlienka, ktorou posadnutý ľudský tvor môže ovplyvniť ďalší vývoj v ktoromkoľvek smere.

Viera a život v archaickej spoločnosti

Najstaršie religiózne prehistorické doklady, ktorými disponujeme, sú z mladšej fázy staršej doby kamennej a nič nás neoprávňuje domnievať sa, že behom oných sto tisícov rokov jej predchádzajúcich ľudstvo nežilo náboženským životom práve tak intenzívnym a rôznorodým ako v obdobiach nasledujúcich. Je takmer isté, že aspoň časť magicko-náboženských predstáv paleolitického ľudstva sa uchovala v neskorších náboženských koncepciách a mytológiách. No rovnako istý je tiež fakt, že toto duchovné dedičstvo sa v dôsledku mnohých kultúrnych kontaktov s pravekými a protohistorickými etnikami pozmeňovalo. Nikde v histórii náboženstva sa nestretávame s „pôvodnými“ javmi, pretože dejiny prešli všade a pritom obmieňovali aj úplne menili, obohacovali či ochudobňovali náboženské predstavy, mytologické vysvetlenie sveta, rituály a techniky extázie. Každé náboženstvo, ktoré sa po dlhodobom procese vnútornej premeny nakoniec sformuje do samostatnej štruktúry, má samozrejme určitú formu, ktorá je mu vlastná a ako taká vstúpi do ďalšej histórie

ľudstva. Žiadne náboženstvo však nie je úplne „nové“, žiadne náboženské poslanstvo neruší úplne minulosť, ide skôr o akúsi „metamorfózu“, obnovu, prehodnotenie, začlenenie prvkov odvekej náboženskej tradície.

M. ELIADE (1995, 13) nazval človeka doby bronzovej *homo religiosus*. Podľa toho istého autora byť, či skôr stať sa človekom, znamená byť náboženským. Aby tento termín nezaváňal prílišným teologizovaním, môžeme použiť výraz – stať sa človekom znamená mať názor, respektíve svetonázor. Sociálne stratifikovaná spoločnosť doby bronzovej musela tiež svoju nadstavbovú sféru podopierať neviditeľným stĺpom spoločného svetonázoru, tak aby konanie komunity nespelo k zániku.

Posvätné a profánne

Archaický svet nepozná žiadne „profánne činnosti“. Každá činnosť, ktorá má určitý zmysel pre život – lov, rybolov, poľnohospodárstvo, hry, konflikty, sex – sa nejakým spôsobom podieľa na posvätnom. Jedinými profánnymi činnosťami sú tie, ktoré nemajú mýtický zmysel, to znamená, ktorým chýba vzorový model – „*medzi početnými kameňmi sa jeden stane posvätným, a teda je v okamihu prestúpený bytím, pretože predstavuje nejakú hierofaniu, alebo obsahuje manu, alebo je zase pripomienkou mýtického aktu apod. Predmet pôsobí ako nádrž cudzej sily, ktorá ho odlišuje od jeho prostredia a udeľuje mu zmysel a hodnotu. Táto sila môže spočívať v jeho podstate alebo v jeho forme; je prenosná pomocou hierofanie alebo rituálu.*“ (ELIADE 1993, 9–25) Možno teda tvrdiť, že každá zodpovedná činnosť zameraná na určitý cieľ je v pojatí archaického sveta obradom.

Vzťah boha a pravekého človeka fungoval zrejme na princípe – *ja dávam, očakávam odmenu* – čo ale nevyklučuje hlbokú emociálnosť ako aj úpenlivé modlitby či prejavy skutočnej vďačnosti.

Archaické (poľnohospodárske) spoločenstvá vnímajú väčšinou plynutie času v kruhu, teda trvanie od nejakého mýtického počiatku, ktorý sa odohral „v onom čase“, po rituálne znovuoobnovenie životnej rovnováhy, napr. rituálne uhasínanie ohňov prezrádza tú istú tendenciu pripraviť koniec existujúcich foriem, opotrebovaných ich vlastným trvaním, a uvoľniť miesto formám novým, ktoré vychádzajú z nového stvorenia. Cyklická koncepcia miznutia a opätovného objavovania sa ľudstva, úrody, dažďa, lovnej zveri atď. je optimistickým rysom, istotou, že cyklická katastrofa je obdarená zmyslom a hlavne, že nikdy nie je definitívna (ELIADE 1993, 49, 61).

Čo znamená „žiť“ pre človeka náležiacieho ku tradičným kultúram? Znamená to predovšetkým žiť podľa mimoľudských vzorov, v zhode s archetypmi. A teda žiť v lone reálneho, pretože – skutočne reálne sú len archetypy. Žiť v zhode s archetypmi znamenalo rešpektovať „zákon“, pretože zákon predstavoval prvotnú hierofaniu, zjavenie noriem existencie daných „v onom čase“ božstvom alebo mýtickou bytosťou. Ak sa darilo archaickému človeku anulovať čas opakovaním paradigmatických giest a periodickými obradmi, žil v súlade s kozmickými rytmiami a do týchto rytmov vkladal sám seba (ELIADE 1993, 65).

Slnko ako boh

A aký význam, či aké miesto zastávalo Slnko v spoločnosti indoeurópskych pospolitostí v období 2000 až 800 rokov pred Kristom na našom území? Dalo by sa povedať, že Slnko je od dávna jediným všeobecne zrozumiteľným bohom, respektíve jediným všeobecne zrozumiteľným zjavením boha.

U Indoeurópanov je kult solárnych božstiev značne rozšírený. Je možný predpoklad, že od doby bronzovej zastával slnečný boh rozhodujúce miesto. Solárni bohovia mali však u rôznych indoeurópskych národov dosť pohnuté dejiny, obzvlášť potom, čo prišli do styku s náboženstvami Blízkeho východu.

So slnkom ako darcom svetla, tepla súvisí aj kult očistného ohňa, tiež príznačný rys pre indoeurópske národy a náboženstvá. Meno dôležitého védského boha Agniho nachádzame v latinskom ignis, litevskom ugnis, staroslovanskom ogni (ELIADE 1995, 183). Slnko a svetlo (a možno ako jeho metafora tu na zemi – oheň) predstavovali v archaickom svete indoeurópskych kovolejárrov aj poľnohospodárov epifanie bytia, ducha nesmrtnosti a plodivej sily. V mladšej a neskorej dobe bronzovej bol oheň azda vstupnou bránou na onen svet a umožňoval duši, aby sa zbavila príťaže tela.

Vo všeobecnosti možno povedať, že v „bronzovej, negramotnej“ Európe zaznamenávame silný nárast sakrálnej aktivity – ceremonializmu (odtiaľ tiež známe označenie človeka doby bronzovej ako *homo religiosus*), rozvíjajú sa polyteistické náboženstvá a vďaka obchodným a kultúrnym kontaktom s egejským kultúrnym okruhom (mínojská a mykénska kultúra), ktoré sa začali hojne naväzovať v období rozkvetu protourbánných kultúr v strednej Európe, môžeme počítať už s niektorými konkrétnymi hoci bezmennými božstvami, napr. predpokladáme existenciu a veľké rozšírenie slnečného božstva apollonského typu, s teplom a svetlom súvisí aj uctievanie ohňa, z neolitu a eneolitu sem presahujú božstvá plodnosti a úrodnosti, taktiež je pravdepodobné uctievanie božstiev mesiaca či iných astrálnych telies a javov, svoje miesto v pantheoné doby bronzovej majú tiež božstvá vody, remesiel (zvlášť kovovýroby, ktorá nejakým spôsobom určite

korešpondovala s magickými rituálmi súvisiacimi s ohňom). Dôležitou súčasťou života bolo uctievanie chtónických božstiev.

Panteón božstiev doby bronzovej mal už zrejme svoje hlavné božstvá (klasické indoeurópske rozčlenenie, kde existovali tri hlavné božstvá), bol už asi partikularizovaný a jednotliví bohovia mali už ľudskú podobu. Staré magické kulty prírodných síl založené na animistických princípoch však nevymizli a udržiavali sa hlavne v poľnohospodárskych komunitách spoločnosti doby bronzovej, napr. už spomenutý kult plodnosti a úrodnosti.

O zložitej náboženskej organizácii života „bronzových“ ľudí svedčí aj existencia kultísk. Hoci Indoeurópania uprednostňovali prevádzanie svojich magických obradov pod holým nebom v posvätných hájoch či inak označených okrskoch, od prelomu staršej a strednej doby bronzovej vplyvom mediteránnych kultúr pribúda obetísk, ktoré vykazujú spoločný ideový aj architektonický základ – rondely, obetné jamy s hlineným plasticky zdobeným oltárom, keramické depoty – tzv. „Speiseopfern“, votívne uloženia bronzových predmetov do riek, studní či bažín atď. (MENGHIN 2001; PAULÍK 1962, 1994; PODBORSKÝ 1992, 1994; PROBST 1996).

V dobe bronzovej je v plnej miere unifikovaný aj spôsob pochovávaní mŕtvych (samozrejme existujú výnimky spojované väčšinou so sakrálnymi rituálmi, vydeľovaním zvláštnych jedincov zo spoločnosti či pozostatkom nepriateľského útoku).

Každá fáza doby bronzovej preukazuje iný druh ukladania mŕtvych. Ak si predstavíme veľmi zjednodušenú schému pohrebného rituálu doby bronzovej, vychádza nám tento vzorec: v staršej dobe bronzovej sa objavujú ploché pohrebiská s kostrovými hrobmi v skrčenej polohe, pochovávanie pod mohylou inhumáciou aj kremáciou je typické pre strednú dobu bronzovú, v mladšej a neskoršej dobe bronzovej došlo k nivelizácii v pohrebných zvyklostiach, t.j. k ukladaniu spálených pozostatkov do urien alebo len do jamy vyhlbenej v holej zemi, čím je pre nás značne znížená výpovedná hodnota, respektíve schopnosť jedného z najvýznamnejších prameňov svedčiacich o súdobej štruktúre spoločnosti. V každom čase však spôsob pochovávaní musel plne zodpovedať zhora uloženým zákonom, tak aby živí neboli rušení svetom mŕtvych, ale naopak, aby títo mohli pokojne a bez problémov prejsť pod vládu chtónických božstiev.

Symbol slnka

Výskyt geometrických a ideových obrazcov, ich kombinácií alebo scén či predmetov (slnčná bárka, slnečný apollónsky voz, slneční vtáci atď.), ktoré sú spájané so slnečným kultom, je v dobe bronzovej veľmi častý.

Tieto motívy sa nachádzajú ako výzdobný ornament na keramických nádobách; na toreutike; na bronzových šperkoch – ihliciach, sponách, príveskoch; na súčiastiach odevu – opaskových platniach; na britvách a nožoch (HÄNSEL – HÄNSEL – INNERHOFER 1997; MOZSOLICS 1973; PAULÍK 1994), ďalej na bronzových pancieroch, náhleniciach, mečoch (MOZSOLICS 1973, 1985), teda na súčiastiach bojovníkovho výstroja atď. Slnko predstavujú aj veľké plechové disky, niekedy pozlatené, ktoré boli súčasťou kultovného vozíka (SCHAUER 1987; VOSTEEN 1999, 2001; WEBER 2001).

So slnečným kultom sú tradične spojované aj veľmi zaujímavé artefakty zo zlatého plechu – tzv. „klobúky“, zdobené radom miniatúrnych slnečných kotúčov prevedených v geometrickom výzdobnom štýle (MENGHIN 2001; PROBST 1996, 287).

Od objavenia zlatého klobúka zo Schifferstadtu (Nemecko) v roku 1835 bola vedená dlhá kontroverzná diskusia o funkcii známych zlatých klobúkov (zlatých kužeľov) a trvala až do konca 90. rokov 20. storočia. V roku 1995 sa Sabine GERLOFF (1995) chopila starej myšlienky, že tieto artefakty boli používané ako ceremoniálne pokrývky hlavy alebo koruna a nosili ich zrejme buď vysokí hodnostári oficiálneho kultu, alebo mohli byť obliekané na hlavu idolom predstavujúcich (slnečné) božstvo. W. MENGHIN (2001) na základe podrobného štúdia výzdoby zlatého kužeľa z Berlína došiel k teórii, že by sa v tomto prípade mohlo jednať o vykreslenie kalendárneho systému, kde vždy 1 kruh znamená 1 deň a celá ornamentácia v páse predstavuje šifru komplexnej číselnej sústavy, kde je vyobrazený lunárny i solárny kalendár.

Celé epické scény, kde sme priamymi účastníkmi pravekého slnečného kultu, sa nachádzajú na skalných a jaskynných rytinách v Škandinávii, východnom Francúzsku, severnom Taliansku či na Sibíri (KŠICA 1974, 1984; MALMER 1981; PEŠKA 1998). Veľmi dôležitým prameňom pri pátraní po význame Slnka sú zachované obetiská a kultovné objekty, ktoré sú zinterpretované ako miesta, kde bolo oslavované slnečné božstvo (ČUJANOVÁ-JÍLKOVÁ 1975a; HRALA – FRIDRICH 1972; HRUBÝ 1957; PAULÍK 1962; PODBORSKÝ 1994).

Geometrické symboly slnka

Slnko sa zobrazovalo rôznymi typmi geometrických obrazcov a ich vzájomnými kombináciami. H. MÜLLER-KARPE (1980, 694–695) rozdelil vyobrazenia slnečnej symboliky do 12 základných skupín. Najjed-

noduchšie delenie však predstavuje rozobratie slnečných symbolov na holé geometrické znaky. Základným tvarom je *kruh* plus jeho vzájomné kombinácie (sústredné kruhy, kruhy vzájomne spájané vnútornými aj vonkajšími priečkami atď.) a rovnako častým symbolom pre slnko je aj *križ v kruhu*. S križom v kruhu je príbuzný ideogram kola (so štyrmi či viacerými bahorami), ktorý môžeme chápať aj ako vyjadrenie otáčania slnka po oblohe. Tento symbolický význam dosvedčuje používanie ideogramu kola v ranom praveku, kedy ešte nebol známy voz s kolesami (s touto predstavou súvisí napr. aj slovenský zvyk zapalovania, kotúľania a vyhadzovania kolies pri slávnostiach letného slnovratu; VÁŇA 1986, 186).

Jedným z najcharakteristickejších solárnych symbolov je *svastika*. Jedná sa vlastne o dynamické prevedenie križa so zahnutými ramenami, ktorými sa naznačuje pohyb. Z etnografických výskumov vyplynul poznatok, že pokiaľ bola svastika umiestnená na predmetoch, vystupovala do popredia jej magická funkcia ako záruka zdraru alebo ako ochrana pred zlom. Dôležité je rozlíšenie smeru otáčania – pravotočivý pohyb je znamením životodárnych síl, smer dolava vedie do podsvetia. Podobne môžeme chápať aj význam *špirály*. V období staršej doby bronzovej, keď na Karpatskú kotlinu značne vplývalo dedičstvo mediteránneho kultúrneho okruhu mínojsko-mykénskej civilizácie, sa dá uvažovať o tom, že u mnohých symbolov chápaných a spojovaných v centrálnej časti Európy v spojitosti so slnkom mohol nastať významový posun. Ako príklad uvediem ľavotočivú špirálu, ktorá v Stredomorí ulahčovala prechod duše človeka zo sveta živých na onen svet. Prípadné užitie oboch smerov človeku (šamanovi) mohlo pri obradoch obnovy prírodných či iných síl umožniť vstup do počiatočného sveta – „do onoho času“ – keď svet z chaosu vyťažil rád (ľavotočivý smer), a symbol špirály točiacej sa doprava mu umožnil návrat do „reality“, pretože tento bol (rozumej návrat) kľúčom k úspechu celého rituálu (DUERR 1997, 128–134). Inou variantou tvaru znamenajúcou slnko je *rozeta*, značne rozšírená v antike a starovekých kultúrach Blízkeho východu. Pravdepodobným výkladom užitia tohto tvaru v spojitosti so slnkom môže byť súvislosť slnečného svetla so svetom rastlín (VÁŇA 1986, 186).

Trikvetra – tri ramená so zahnutými koncami – symbolizuje podľa zaužívaného symbolického slovníka mesiac (tri dni neviditeľnosti mesiaca na nočnom nebi) a jeho magické sily. Toto znamenie podľa iných výkladov nesie aj význam ohňa a všetkého, čo súviselo s touto elementárnou silou v prenesenom zmysle, kde po indíciách oheň – teplo – svetlo dochádzame opäť k slnku (VÁŇA 1986, 187).

Ideové symboly

Ideové symboly predstavujú vyobrazenia či trojrozmerné artefakty slnečných bárók, slnečných vozov a božstiev apollónskeho charakteru. Sú charakteristickou ilustráciou solárneho božstva, často sú znázorňované na toreutike, bronzových nožoch, britvách, zbraniach, opaskových platniach. Vyskytujú sa v podobe kultovných vozov so záprahom koní či labuťovitých vtákov, ktoré ťahajú slnečný kotúč alebo personifikované samotné božstvo. Samostatnú kapitolu tvoria skalné kresby a rytiny (FURMÁNEK – VELIČÍK – VLADÁR 1991; HÄNSEL – HÄNSEL – INNERHOFER 1997; MALMER 1981; PAULÍK 1994; PROBST 1996).

Symbolika archeologických artefaktov

Myšlienkový dopad mediteránneho kultúrneho prostredia na religiózne predstavy v strednej Európe možno doložiť aj na výjave na keramickej nádobe kultúry Suci de Sus z Veľkých Raškoviec (FURMÁNEK – VELIČÍK – VLADÁR 1991, 143, obr. 19:10; PAULÍK 1994, 101, obr. 29:1, 8), kde je znázornená tzv. ekfora – vyvážanie mŕtveho na miesto spopolnenia. Na amfore je vyobrazený zredukovaný tzv. homérsky pohreb. Amforu z Veľkých Raškoviec priradil J. PAULÍK (1994, 14, 23, obr. 5) ku skupine tzv. „slnečných amfor“. Vo svojej knihe uvádza tézu o vzniku kultovných keramických súborov v dobe bronzovej (v rámci Slovenska a jeho najbližšieho okolia od maďarovskej a otomanskej cez gávsku kultúru až ku lužickej a podolskej fáze popolnicových polí), kde zohrávali podľa archeologických náznakov jednu z hlavných úloh tzv. slnečné amfory zdobené solárnymi motívami v jednoduchších či zložitejších kompozíciách. Amforovité nádoby boli prevažne od mladšej doby bronzovej doprevádzané misovitými tvarmi (PAULÍK 1994, 14, 23). Tieto keramické tvary radí J. Paulík do veľkej množiny zvanej kultovná keramika, kde sa nachádzajú podľa zmieného autora spolu so „slnečnými amforami“ jej ďalšie menšie podmnožiny zložené z nálezov, ako sú prenosné pecky, zoomorfne nádoby, ploché oltáriky na nôžkach a i. Nádoby podobné nálezu z Veľkých Raškoviec, označované za „slnečné amfory“, nachádzame napr. na pohrebiskách či v pozostatkoch bývalých kultísk, ako napr. v Uherskom Brode, Dvoroch nad Žitavou, Černčíne (HRUBÝ 1957; PAULÍK 1994).

Tiež výzdobné motívy na hlavičiacich ihlíc, sekeromlatov a mečov či na obrannom výstroji bojovníka, kde zastupovali zrejme apotropaickú funkciu, ako napr. hviezdice, točivé špiraloidné hviezdice alebo koncertické kruhy, majú pripomínať slnko či iné nebeské telesá (PROBST 1996, 286). K artefaktom, ktoré mnohí bádatelia dávajú do úzkeho súvisu so solárnou symbolikou, patria ploché kruhové pliešky, ktoré predstavujú

azda slnečný kotúč. Ploché pliešky zo zlatej fólie či ultratenkého tepaného plechu sa nepoužívali len ako súčasť koňského postroja či vozu, ako sú poväčšinou interpretované, ale mohli, ako ich interpretuje E. PROBST (1996, 287), „cinkat“ na šamanovom – kňazovom obradnom rúchu. Na našom území sa predmety tohto druhu vyskytujú prevažne v hrobovej výbave, hlavne v súboroch pochádzajúcich z česko-falckej mohylovej kultúry, napr. z lokalít Milínov-Javor, Zelené, Nová Huť, Sedlec-Hůrka a i. (ČUJANOVÁ-JÍLKOVÁ 1975b).

V Európe sa sústreďujú do oblasti severného Nemecka a Dánska, ďalej hlavne v Karpatskej kotline a v jej južnom susedstve, ďalej na britských ostrovoch v Anglicku a Írsku.

Ich výzdoba sa odlišuje podľa miesta výskytu, napr. na severe a na britských ostrovoch preferovali kovotepci doby bronzovej krížové a hviezdicové členenie plochy a terče boli zrejme našívané na odev. Zlatá farba, kruhový tvar, výzdoba užívajúca ornamente pripisované solárnej symbolike, to všetko determinuje ich viac ako pravdepodobný súvis s uctievaním slnečného božstva.

Typickým artefaktom a nielen pravekého náboženstva, ktorý nachádzame v hrobových inventároch, na sídliskách, v pozostatkoch sakrálnych areálov aj v obsahu depotov, sú amulety a talizmany. Mnohé kovové kolieska, drobné disky vypálené z keramickej hmoty, plasticky slnečných vtákov či býka sa v odbornej literatúre interpretujú ako predmety súvisiace so slnečnou mágiou a oplývajúce kúzelnou mocou, ktoré mali zaručiť zosilnenie účinku pri šamanských – kultovných – náboženských obradoch, alebo zabezpečiť ochranu nositeľa (PODBORSKÝ 1997, 164, obr. 86). No v literatúre nachádzame aj iné teórie využitia. Bronzové kruhy, ktoré vytvárajú akúsi skladačku, keď do seba presne zapadajú v určitom pomere, sa vysvetľujú buď ako možnosť existencie predmínovného platidla, alebo ako váhovej jednotky (FURMÁNEK 1974; PODBORSKÝ 1997, 118, obr. 57:8).

Hlinené kotúčiky s plasticky znázorneným krížom (u nás sa hojne nachádzajú na knovízskych sídliskách) môžu znázorňovať ideogram kola či slnko v pohybe, ale napr. na Blízkom východe v uruckej epoche (3500–3200 p. n. l.) bol kríž v kruhu znakom pre ovcu a tisíce takých hlinených kotúčikov s plastickým krížom sa nachádzalo uložených v košoch v skladoch administratívnych centier uruckého obdobia. Ich počet bol presne spočítaný a miestni byrokrati mali tak prehľad o stave ovčích stád na vidieku (z prednášky doc. P. Charvátka zo dňa 26. 11. 1998 v Brne na FF MU).

K artefaktom spájaným so slnečnými kultovnými vozíkmi v mladšej a neskoršej dobe bronzovej patria aj tzv. „Tüllengeräte“ (HÄNSEL – HÄNSEL – INNERHOFER 1997), tzn. bronzové predmety ukončené na jednej strane tuľajkou, ktorá predstavuje oje vozu, a na druhom konci sú dve až tri kolesá doprevádzané býčmi, vtáčimi protomami alebo ich vzájomné kombinácie; do tejto kategórie spadajú napr. nálezy z Heergemühle v Brandenburgu, z Burgu v kraji Spree-Neisse v Nemecku (HÄNSEL – HÄNSEL – INNERHOFER 1997, 117, 140), z Kalowic a Brzeźniaku v Poľsku (PODBORSKÝ 1997, 121, obr. 59:2, 4). V prípade troch kolies sa o strednom uvažuje ako o kolese symbolizujúcom samotný slnečný kotúč pohybujúci sa po nebeskej klenbe. Nájdu sa aj exempláre, kde tváre zvieracích protom hľadia dozadu akoby na voz. Tento smer v neskorších obdobiach praveku znamenal súvis so solárnymi božstvami. Bronzové predmety pripomínajúce oje voza so záprahom mohli tvoriť drevenokovový model vozíka, ktorý sprevádzal procesie slnečného náboženstva, a možno boli nastoknuté na palici patriacej kňazovi/obradníkovi, ktorý takúto procesiu viedol.

Skalné rytiny a slnečný kult

Skaly, poťažmo jaskyne, s obrazmi už od paleolitu predstavovali posvätné miesta – akési chrámy. Človek si k nim chodil vyprosiť šťastie pri love, množenie divjej zveri, početnú a zdravú rodinu, rozmnožovanie stád alebo dobrú úrodu, priaznivé počasie, ujatie semena, a tieto obrazy tiež zaistovali zomrelým priaznivé podmienky pri ceste na onen svet.

Každá éra pravekého umenia mala svoju osobitú reč a pravidlá. Doba rozvoja kovov zaznamenala nástup abstrakcie. V dobe bronzovej a železnej poprípade na počiatku staroveku dostávajú výtvarné prejavy stále abstraktnejší charakter. Pri zobrazovaní v tejto epoche bol všeobecne typický odklon od videnej skutočnosti, a to buď zjednodušovaním, schematizovaním, geometrizovaním alebo aj konfigurovaním a abstrahovaním tvarov, takže táto doba je oproti predchádzajúcim obdobiam ďaleko bohatšia na štýlovú rôznosť. Forma všetkého umenia sa uberala buď smerom ku geometrizovaniu a ďalej k abstrakcii, alebo smerom k pozvoľnému zjednodušovaniu prírodných tvarov a ich estetického deformovania. Vo výtvarných prejavoch vzniká dosiaľ neobvyklá variabilita, zasahujúca širokú oblasť výrazových prostriedkov. Koniec eneolitu a celú éru rozvoja kovov by sme mohli označiť aj ako „prvú renesanciu“ nielen v umení, ale aj v živote a myslení človeka, lebo za celý doterajší vývoj výtvarného umenia, ktorý trval cez 40 000 rokov, nedošlo k tak výraznej zmene ako v priebehu niekoľkých tisícročí pred zlomom letopočtu (KŠICA 1974).

V dobe bronzovej bol už človek plne závislý na produktívnom hospodárstve, čo prispievalo k upevňovaniu viery v nebeské božstvá. Skalné obrazy sa už len výnimočne kreslia, zato častejšie sa vytesávajú do šikmých skalných plošín, obrátených spravidla ku slnku a iným zbožšteným astrálnym telesám (mesiac, súhvezdia), aby tieto na obrazy dobre videli a odmenili sa za ne človeku priazňou.

Tradícia uctievania zvierat nemizne, dostáva však inú funkciu. Podobu zvieratá berie na seba kúzelník a použitím zvieracej masky, rohov, chvosta alebo kože vytvára rôzne božstvá, predovšetkým solárne, ktorým niektoré zvieratá zasväcuje – býk, kozorožec (KŠICA 1974). V Európe sa rytiny na skalách z doby bronzovej vyskytujú v južných Alpách nad francúzskou Riviérou v Monte Begu, v predhorí Dolomitov v údolí Valcamonica v západnom Taliansku, v malom počte vo Švajčiarsku, v severnom Nemecku, Anglicku a tiež v Škandinávii (pobrežné oblasti Nórska, Švédsko, konkrétne jeho južné oblasti). Z myšlienkového fondu rytých i kreslených obrazov vyplýva zameranie na solárny kult a kultu plodnosti a úrodnosti (MALMER 1981; PEŠKA 1998). Podľa starých legiend a skalných rytín v Karélii (západná Sibír) vieme, že zem, vodu atď. ovládala celá skupina nižších duchov, vládnucich nielen vodnému zvieractvu, ale aj veľkej lesnej zveri. Nižší duchovia boli ovládaní najmocnejším vodným božstvom, ktoré sídlilo na dne jazier a riek a malo bezprostrednú spojitosť s najvyšším božstvom vôbec – Slnkom – ktoré k nemu chodilo každého dňa večer spať do jazera (ako nám to dokazujú skalné obrazy pri Onežskom jazere a na rieke Vyg; KŠICA 1974, 15, obr. A/2; 17, obr. A/1).

Na Sibíri na hornom toku Leny leží dedina Šiškina, kde sa nachádza dvojmetrová kresba zvieracej a ľudskej postavy a vedľa nich je znázornené 160 cm dlhé bájne zviera so zubatým chrbtom, krokodýliou hlavou a nosoroščím rohom. Otvorenou tlamou s dozadu ohnutými ohromnými prednými tesákmi sa chystá zhltnúť (alebo práve vyvrhnúť) nejaké astrálne teleso – slnko (mesiac, hviezdu?). Ak hľadáme paralelu k tomuto bájnemu zvieratú zo Šiškina, nájdeme ju v mýtoch a ikonografii stredoázijských, turkotatárskych a mongolských aj čínskych národov (KŠICA 1984). A čo je prekvapujúce, aj v jv. Kanade, v oblasti Veľkých jazier. Zviera vystupuje raz pod názvom mangatchaj, inokedy mangys alebo mongus (KŠICA 1974, 48, obr. E/33). Spojujúcim prvkom, ktorý nikdy nechýba, sú nápadné horné aj spodné rezáky v otvorenej papuli a astrálne teleso, ktoré práve hodlá zhltnúť alebo práve vyvrhnúť. Mýty sa zhodujú v tom, že táto príšera, podobajúca sa svojim vzhľadom súčasne niekoľkým obávaným zvieratám, sídli vo vodných hĺbinách. Mongus vládne bezbrehému oceánu obklopujúcemu Zem, ktorá v ňom pláva, a rovnako tak vládne aj podsvetiu, nachádzajúcemu sa pod hladinou. Sem putujú nielen duše zomrelých, ale aj všetky nebeské telesá, ktoré sa chystajú zomrieť. Mongus ich vo svojom podsvetí – podmorskom sídle – vzkriesi a ako znovuzrodené ich posiela na novú púť po oblohe. Motív spomínajúci miesto slnečného odpočinku, keď neprítomnosť Slnka na nočnej oblohe je tak jasná, je veľmi rozšírený vo všetkých priestorových aj časových pásmach. V starovekom Egypte napríklad nebeská bohyňa Nut (tiež to môže byť aj Hathor) každej noci berie slnko do svojich rúk, aby ho zas ráno porodila. Niekedy vchádza slnečný boh – rovnako ako mŕtvy – navečer do jej tela vulvou, ale častejšia je varianta, že večer vchádza ústami a ráno vychádza vulvou znovu silný a mladý. Cez celý deň putuje slnečný boh pozdĺž jej brucha k západnému horizontu, k ústam bohyne, nimi vstúpi do jej tela a za noci putuje „opačným nebom“, aby sa budúceho dňa znova narodil (DUERR 1997, 100–101, obr. 51). Slovenská etnografia poskytuje ďalšie podobné vysvetlenie neprítomnosti slnka na nočnej oblohe. V prstonárodných slovenských rozprávkach zozbieraných Pavlom Dobšínskym sa môžeme dočítať, že slnko – Vratko – ako malé dieťa ráno vylieta na oblohu, cez deň putuje nebeskou klenbou a večer sa vracia k svojej matke (jednej zo sudičiek) ako stavec, v noci spí v jej náručí a zároveň mladne. V Škandinávii (Bohuslän, Östfolg, Uppland, Noorköping, Schonen a i.) sa najčastejšie objavujú na skalách motívy lodí, štvorkolesových aj dvojkolesových vozov, palice/žezlá samostatne aj v rukách ľudí, kopije, sekery, lury, kolesá či disky, špirály a mnohé ďalšie geometrické tvary, stopy ľudských nôh aj rúk, rytiny ľudských postáv aj zvierat (MALMER 1981).

Najčastejšou interpretačnou teóriou pre kruhové, diskovité, špirálovité motívy, ktoré sa môžu vyskytnúť samostatne alebo aj s figúrami vo väčšom počte i po jednom, je ich súvis so slnkom. Vyrytie týchto vzorov do skalnej steny môže byť paralelou k ukladaniu votívnych predmetov v bažinách (MÜLLER-KARPE 1980, 691). V severnej Európe je kult slnka spojovaný s asi najpôsobivejším nálezom tohto druhu – s dvojkolesovým vozíkom z Trundholmu v Dánsku, kde koňský záprah viez vertikálne postavený bronzový disk z jednej strany oplátovaný zlatom. Niektoré vyobrazenia na skalách v Škandinávii tento „vozíkový prototyp“ nápadne pripomínajú. Súčasťou slnečného kultu sú aj niektoré vyobrazenia lodí, na ktorých sa veľmi často vyskytujú slnečné symboly vo forme kríža či viacnásobného kríža v kruhu, tieto lode môžu predstavovať štylizovaný motív slnečnej bárky. Jej pôvod sa hľadá v Karpatskej kotline a šírenie slnečného kultu je pravdepodobne dokladom vojenskej či ideologickej expanzie tamojších Indoeurópanov (PEŠKA 1998, 19).

Záver

V priebehu doby bronzovej v strednej Európe pozorujeme tri v základných črtách podobné vývojové cykly, ktoré aj keď prebiehali na odlišnej kvalitatívnej úrovni, majú zhodné prejavy aj v spoločenskej sfére. Patrí k nim narušená sídlisková štruktúra a takmer úplná absencia sídlisk v počiatočnom štádiu, postupná stabilizácia osídlenia, markantný vzrast populácie, rastúci počet prejavov spoločenskej diferenciacie a výstavba opevnených sídel. Jednotlivé vývojové cykly sa kryjú s obdobím kultúr staršej doby bronzovej, mohylových kultúr a s komplexom populnicových polí (FURMÁNEK – VELIČÍK – VLADÁR 1991).

S časopriestorovou výmenou obyvateľstva na našom území, s asimiláciou novoprišlých, s podmanením starousadlíkov, s podnetnými myšlienkami prichádzajúcimi so starých kultúrnych centier sa menila spoločenská štruktúra a spolu so spoločnosťou sa menila aj mytológia.

Náboženské predstavy rekonštruujeme na základe torzovitých prameňov, za pomoci materiálnych dokladov určitých kultových obradov (pohrebný rítus, sakrálna architektúra, votívne uloženia predmetov), ale z mozaiky duchovnej podstaty celého obradu zložíme len nepatrný kúsok; preto si archeológia vypomáha etnologickými parabolami a zmienkami o barbarských panteónoch zachytených v starovekých spisoch. V archeologických situáciách zachytávame v globále len konkrétne prvky náboženskej viery súvisiace s hmotou.

Stav súčasného poznania nám neumožňuje charakterizovať náboženstvo doby bronzovej vo forme uceleného mytologického systému, dokonca môžeme len tušiť odraz náboženských pravidiel v sociálnych záväzkoch, pravidlách, zvykoch a mravoch.

Literatúra

- ČUJANOVÁ-JÍLKOVÁ, E. 1975a: Prvé objekty typu „henge“ v západných Čechách, AR XXVII/5, 481–487.
- ČUJANOVÁ-JÍLKOVÁ, E. 1975b: Zlaté predmety v hrobech česko-falcké mohylovej kultury, PA LXVI/1, 74–132.
- DUERR, H. P. 1997: Sedna aneb láska k životu, Brno.
- ELIADE, M. 1993: Mýtus o večném návratu (Archetypy a opakování), Praha.
- ELIADE, M. 1995: Dějiny náboženského myšlení I., Praha.
- FURMÁNEK, V. 1974: K datování hromadného nálezu bronzových předmětů z Mankovic, okr. Nový Jičín. In: Archeologický sborník, Ostravské muzeum, 54–65, Ostrava.
- FURMÁNEK, V. – VELIAČIK, L. – VLADÁR, J. 1991: Slovensko v dobe bronzovej, Bratislava.
- GERLOFF, S. 1995: Bronzezeitliche Goldblechkronen aus Westeuropa. Betrachtungen zur Funktion der Goldblechkegel vom Typ Schifferstadt und der atlantischen „Goldschalen“ der Form Devil’s Bit und Atroxi. In: Jockenhövel, A. (Hrsg.): Festschrift für Hermann Müller-Karpe zum 70. Geburtstag, 153–194, Bonn.
- HÄNSEL, A. – HÄNSEL, B. – INNERHOFER, F. 1997: Gaben an die Götter. Schätze der Bronzezeit Europas, Berlin.
- HELLER, J. – MRÁZEK, M. 1988: Nástin religionistiky. (Uvedení do vědy o náboženství), Praha.
- HRALA, J. – FRIDRICH, J. 1972: Kultovní objekt v knovízské osadě u Mutějovic, AR XXIV/6, 601–614.
- HRUBÝ, V. 1957: Kultovní objekty lidstva středodunajské mohylovej kultury na Moravě, AR IX/1, 40–56.
- KŠICA, M. 1974: Umění staré Eurasie (skalní obrazy v SSSR), Brno.
- KŠICA, M. 1984: Výpravy za pravekým umením, Bratislava.
- LENZ, D. 1995: Vogeldarstellungen in der ägäischen und zyprischen Vasenmalerei des 12.–9. Jahrhunderts v. Chr. Untersuchungen zu Form und Inhalt, Espelkamp.
- MALMER, M. P. 1981: A Chorological Study of North European Rock Art, Stockholm.
- MENGHIN, W. 2001: Ornamente, Chiffren und Rechensysteme. Der Berliner Goldhut und seine Deutung. In: Gediga, B. – Mierzwiński, A. – Piotrowski, W. (eds.): Sztuka epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Europie środkowej, 183–199, Wrocław – Biskupin.
- MOZSOLICS, A. 1973: Bronze- und Goldfunde des Karpatbeckens. Depotfundhorizonte von Forró und Ópályi, Budapest.
- MOZSOLICS, A. 1985: Bronzefunde aus Ungarn. Depotfundhorizonte von Aranyos, Kurd und Gyermely, Budapest.
- MÜLLER-KARPE, H. 1980: Handbuch der Vorgeschichte. Bronzezeit, Band IV/2, München.
- NOVOTNÁ, M. 2001: Symbole vom Rad und Sonne in der Kunst der Bronzezeit. In: Gediga, B. – Mierzwiński, A. – Piotrowski, W. (eds.): Sztuka epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Europie środkowej, 365–375, Wrocław – Biskupin.
- PAULÍK, J. 1962: Mazanica s plastickou výzdobou v dobe bronzovej na Slovensku, ŠZ, 27–57.
- PAULÍK, J. 1994: Bronzom kované dejiny, Nitra.
- PAULÍK, J. 1999: Nález hlinenej vtáčej loďky v Dvorníkoch-Posádke I., ZbSNM – Archeológia 9, 29–54.
- PAULÍK, J. 2000: Nález hlinenej vtáčej loďky v Dvorníkoch-Posádke II., ZbSNM – Archeológia 10, 29–60.
- PAULÍK, J. 2001: Nález hlinenej vtáčej loďky v Dvorníkoch-Posádke III., ZbSNM – Archeológia 11, 9–72.
- PEŠKA, M. 1998: Skandinávské skalní rytiny doby bronzové (rkp. seminárnej práce, uložená na ÚAM FF MU), Brno.
- PODBORSKÝ, V. 1992: Poznámky ke kruhovým architektúram pravěké a raně historické Evropy, Pravěk NR 1991/1, 90–146.
- PODBORSKÝ, V. 1994: Náboženství našich prapředků, Brno.
- PODBORSKÝ, V. 1997: Dějiny pravěku a raně doby dějinné, Brno.

- PROBST, E. 1996: Deutschland in der Bronzezeit. Bauern, Bronzegiesser und Burgherren zwischen Nordsee und Alpen, München.
- SCHAUER 1987: Der vierrädige Wagen in Zeremonialgeschehen und Bestattungsbrauch der orientalisches-ägäischen Hochkulturen und ihrer Randgebiete. In: Vierrädrige Wagen der Hallstattzeit. Untersuchungen zu Geschichte und Technik, 1–23, Mainz.
- VÁŇA, Z. 1986: Svět slovanských bohů a démonů, Praha.
- VOSTEEN, M. 1999: Urgeschichtliche Wagen in Mitteleuropa. Eine archäologische und religionswissenschaftliche Untersuchung neolithischer bis hallstattzeitlicher Befunde, Rahden/Westfalen.
- VOSTEEN, M. 2001: Andacht, Ansehen, Anlieferung, Archäologie in Deutschland 4/2001, 16–19.
- WEBER, G. 2001: Transport-, Kult- und Prestigeobjekt, Archäologie in Deutschland 4/2001, 24–25.

Die Sonnensymbolik im religiösen Kontext der Bronzezeit

Der Glaube und das Leben in der archaischen Gesellschaft

Die ältesten religiösen prähistorischen Beweise, über die wir verfügen, stammen aus der jüngeren Phase der älteren Bronzezeit. Unbegründet ist die Meinung, dass die Menschheit vielleicht innerhalb dieser hunderttausend Jahre, die dieser Periode vorangegangen waren, kein religiöses Leben, ähnlich intensiv und verschiedenartig, wie in den darauffolgenden Epochen, geführt hätte. Es steht beinahe fest, dass wenigstens ein Teil von magisch-religiösen Vorstellungen der paläolithischen Menschen in den späteren religiösen Konzeptionen und Mythologien erhalten blieb. Andererseits veränderte sich jedoch dieses geistige Erbe in Folge vieler Kulturkontakte mit urgeschichtlichen und protohistorischen Ethnien. Nirgendwo in der Religionsgeschichte stoßen wir auf „ursprüngliche“ Erscheinungen, weil die Geschichte überall ihre Spuren hinterließ und sie leicht oder völlig veränderte. Sie brachte Neues oder ließ alte religiöse Vorstellungen, die mythologische Darstellung der Welt, Rituale und Riten der Extase wieder verschwinden. Jede Religion, die nach einem langen Prozess innerer Wandlung schließlich eine selbständige Struktur bildet, besitzt selbstverständlich eine gewisse Form an sich, und sie findet Eingang in die weitere Geschichte der Menschheit. Keine Religion ist jedoch ganz „neu“, kein religiöses Erbe macht die Vergangenheit gänzlich zunichte, sondern es geht eher um eine Art „Metamorphose“, eine Erneuerung, Umwertung und Eingliederung der Elemente uralter religiöser Traditionen.

M. ELIADE (1995, 13) bezeichnete den Menschen der Bronzezeit als „homo religiosus“. Er meinte, dass ein Mensch zu sein oder eher zu werden heißt, religiös zu sein. Um ein übermäßiges „Theologisieren“ zu vermeiden, können wir folgende Formulierung verwenden – ein Mensch zu werden heißt, gewisse Ansichten bzw. eine bestimmte Weltanschauung zu besitzen. Die sozial stratifizierte Gesellschaft der Bronzezeit musste auch ihre Sphäre durch eine unsichtbare Säule der gemeinsamen Weltanschauung stützen, damit das Tun und Treiben der Kommunität nicht zum Untergang führte.

Die Sonne als Gott

Wie ist die Bedeutung bzw. Stellung der Sonne in der Gesellschaft der indoeuropäischen Gemeinschaften im Zeitraum 2000 bis 800 v. Chr. auf unserem Gebiet? Es wird angenommen, dass die Sonne seit jeher der einzige, allgemein verständliche Gott, resp. die einzige, im Allgemeinen verständliche Offenbarung des Gottes war.

Bei den Indoeuropäern ist der Kult der solaren Gottheiten relativ weit verbreitet. Der Sonnengott dürfte ab der Bronzezeit eine entscheidende Stellung gehabt haben. Die solaren Götter waren jedoch bei verschiedenen indoeuropäischen Völkern durch eine relativ bewegte Geschichte gekennzeichnet, vor allem, nachdem sie mit den Religionen des Nahen Ostens in Kontakt getreten waren.

Mit der Sonne als Spender des Lichtes und der Wärme hängt auch der Kult des reinigenden Feuers zusammen. Das ist auch ein typisches Merkmal der indoeuropäischen Völker und Religionen; den Name des bedeutenden vedischen Gottes Agni findet man im lateinischen Wort „ignis“, im litauischen „ugnis“ und im altkirchenslawischen „ogni“ wieder (ELIADE 1995, 183).

Die Sonne und das Licht (vielleicht als seine Metamorphose hier auf der Erde – das Feuer) stellten in der archaischen Welt der indoeuropäischen Metallgießer und Landsleute eine Epiphanie des Seins, des Geistes, der Unsterblichkeit und der fruchtbaren Kraft dar. In der jüngeren und älteren Bronzezeit dürfte das Feuer eine Art Eingangstor ins Jenseits gewesen sein. Es ermöglichte der Seele, die Last des Körpers loszuwerden.

Im Allgemeinen wurde im bronzezeitlichen, analphabetischen Europa ein starker Anstieg der sakralen Aktivitäten – „Zeremonialismus“ verzeichnet (von hier kennen wir auch die Bezeichnung des Menschen der Bronzezeit als „homo religiosus“). Es entwickeln sich polytheistische Religionen, und dank der Handels- und Kulturkontakte mit dem ägäischen Kulturraum (minoische und mykenische Kultur), die reichlich in der Blütezeit der protourbanen Kulturen in Mitteleuropa angeknüpft wurden, kann man schon mit etlichen konkreten jedoch namenlosen Gottheiten rechnen; z. B. hängt anscheinend die Existenz und große Verbreitung der Sonnengottheit vom Apollo-Typus mit Wärme, Licht und auch mit der Feuerverehrung zusammen, die Gottheiten der Fruchtbarkeit (der Menschen und Felder) gehen auf das Neolithikum und Spätneolithikum zurück, wahrscheinlich auch die Verehrung der Gottheiten des Mondes oder anderer astraler Körper und Erscheinungen. Ihre Stellung im Pantheon der Bronzezeit haben auch die Wassergottheiten, Gottheiten der Gewerbe (vor allem der Metallproduktion), die auf gewisse Art und Weise den magischen, mit dem Feuer zusammenhängenden Ritualen entsprachen. Einen wichtigen Bestandteil des Lebens bildete auch die Verehrung der chthonischen Gottheiten.

Das Pantheon der Gottheiten der Bronzezeit dürfte schon seine Hauptgottheiten gehabt haben (klassische indoeuropäische Gliederung, in der drei Hauptgottheiten existieren), es dürfte schon partikularisiert gewesen sein, und die Götter trugen wahrscheinlich menschliche Gestalt. Alte magische Kulte der natürlichen Kräfte, basierend auf animistischen Prinzipien, hörten jedoch nicht auf; sie lebten vor allem in landwirtschaftlichen Kommunitäten der Gesellschaft der Bronzezeit weiter, beispielsweise der oben erwähnte Kult der Fruchtbarkeit. Von der komplizierten religiösen Gestaltung des Lebens der „bronzezeitlichen“ Menschen zeugt auch die Existenz der Kultstätten. Da die Indoeuropäer das Ausüben ihrer magischen Rituale unter freiem Himmel in heili-

gen Hainen oder anders abgegrenzten Geländen bevorzugten, steigt ab der Wende der älteren und mittleren Bronzezeit unter dem mediterranen Einfluss die Anzahl der Opferstätten, die sich durch eine gemeinsame ideelle sowie architektonische Basis auszeichnen – Kreisanlagen, Opfergruben mit plastisch verzierten Tonalären, keramische Depots – sog. „Speiseopfer“ – votive Beisetzung bronzener Gegenstände in den Flüssen, Brunnen oder im Moor usw. (MENGHIN 2001; PAULÍK 1962, 1994; PODBORSKÝ 1991, 1994; PROBST 1996).

In der Bronzezeit ist die Art und Weise der Bestattung von Verstorbenen völlig unifiziert (es gibt selbstverständlich auch Ausnahmen, die meistens mit den sakralen Ritualen, mit dem Aussondern unerwünschter Individuen aus der Gesellschaft, bzw. mit dem Residuum eines feindlichen Angriffes in Zusammenhang gebracht werden können).

Jede Phase der Bronzezeit ist durch eine andere Art der Körperbestattung gekennzeichnet. Aus einem sehr vereinfachten Schema des bronzezeitlichen Bestattungsritus geht folgendes Ergebnis hervor: in der älteren Bronzezeit gab es flache Gräberfelder mit gehockten Körperbestattungen (Hocker), Bestattungen in Hügelgräbern in Form des Skelettritus oder der Kremation sind typisch für die mittlere Bronzezeit. In der jüngeren und späteren Bronzezeit kam es zu einer Gleichmachung der Bestattungsformen, d. h. die verbrannten Überreste der Toten wurden in Urnen aufgenommen bzw. auch ohne Urne in den Boden, in eine Erdgrube gelegt; hiermit sinkt jedoch die Aussagekräftigkeit einer der wichtigsten Quellen, die von der damaligen Gesellschaftsstruktur zeugen könnte. In jeder Zeit musste jedoch die Art der Bestattung völlig den von oben auferlegten Gesetzen entsprechen, so dass die Toten die Lebendigen nicht stören und die Verstorbenen sich ruhig und problemlos unter die Herrschaft der chthonischen Gottheiten begeben konnten.

Das Symbol der Sonne

Das Vorkommen geometrischer Zeichen (Kreis, zentrische Kreise, durch Querlinien miteinander verbundene Kreise, Kreuz im Kreis, Swastika, Spirale, Vögel) und ihrer Kombinationen bzw. Szenen oder Gegenstände, die mit dem Sonnenkult in Zusammenhang gebracht werden können, ist in der Bronzezeit sehr häufig.

Diese Motive treten als Verzierungssymbol auf Keramikgefäßen auf; bei der Toreutik, auf bronzernen Schmuckstücken – Nadeln, Fibeln, Anhängern, der Garnitur der Kleidung – Riemenplatten, auf Rasiermessern und Messern (HÄNSEL – HÄNSEL – INNERHOFER 1997; MOZSOLICS 1973; PAULÍK 1994), ferner auf Bronzepanzern, Beinschienen, Schwertern (MOZSOLICS 1973, 1985), d. h. bei der Kampfausrüstung usw. Auch große Blechradscheiben, in einigen Fällen vergoldet (die ein Bestandteil des Sonnenwagens waren), stellen die Sonne dar (SCHAUER 1987; VOSTEEN 1999, 2001; WEBER 2001).

Mit dem Sonnenkult werden auch immer wieder sehr interessante Artefakte aus goldenem Blech – sog. „Hüte“ – in Verbindung gebracht, mit einer Reihe von kleinen Sonnenscheiben verziert, in geometrischem Verzierungsstil ausgeführt (MENGHIN 2001; PROBST 1996, 287).

Von der Entdeckung des goldenen „Huts“ (Kegels) von Schifferstadt (Deutschland) im J. 1835 bis zum Ende der 90er Jahre des 20. Jahrhunderts führte man eine kontroverse Diskussion über die Funktion der bekannten goldenen „Hüte“ oder goldenen Kegel. Im J. 1995 befasste sich Sabine GERLOFF (1995) mit der alten Hypothese, dass man diese Artefakte als zeremonielle Kopfbedeckung oder als Krone benutzt haben dürfte; anscheinend wurden sie von hochrangigen Würdenträgern des offiziellen Kultes, bzw. auf dem Kopf von dem die (Sonnen) Gottheit repräsentierenden Idol getragen. Eine ausführliche Studie W. MENGHINS (2001) über die Verzierung eines goldenen Kegels von Berlin hat ergeben, dass es sich in diesem Fall um die Darstellung des Kalendersystems handeln könnte. In seiner Theorie des Kalendersystems stellt ein Kreis jeweils einen Tag dar; die Verzierung im Band stellt eine Chiffre des komplexen Zahlensystems dar, in dem der lunare sowie solare Kalender erfasst ist.

Ganze epische Szenen, die den urgeschichtlichen Sonnenkult präsentieren, findet man in Felsen- und Höhlenzeichnungen in Skandinavien, Ostfrankreich, Norditalien oder in Sibirien (KŠICA 1974, 1984; MALMER 1981; PEŠKA 1998).

Eine äußerst wichtige Quelle bei der Erforschung der Bedeutung der Sonne sind die erhalten gebliebenen Opferstätten und Kultobjekte, die als Plätze interpretiert werden, an denen die Sonnengottheit angebetet wurde (ČUJANOVÁ-JÍLKOVÁ 1975a; HRALA – FRIDRICH 1972; HRUBÝ 1957; PAULÍK 1962; PODBORSKÝ 1994).

Abschluss

Innerhalb der Bronzezeit verfolgt man in Mitteleuropa drei in Grundrissen ähnliche Entwicklungszyklen, die – obwohl sie auf unterschiedlichem qualitativem Niveau verlaufen sind – auf ähnliche Art und Weise auch in der gesellschaftlichen Sphäre zum Ausdruck kamen. Zu ihnen gehören: gestörte Siedlungsstruktur und fast völlige Absenz der Siedlungen in der Anfangsphase, allmähliche Stabilisierung der Besiedlung, markanter Anstieg der Bevölkerungszahl, Anstieg der Ausdrucksweise der gesellschaftlichen Differenzierung und die Errichtung befestigter Siedlungen. Einzelne Entwicklungszyklen entsprechen der Periode der Kulturen der älteren Bronzezeit, der Hügelgräber-Kulturen und dem Komplex der Urnenfelderkultur (FURMÁNEK – VELIAČIK – VLADÁR 1991).

In Folge des zeitlichen Wechsels der Bevölkerung auf unserem Gebiet, der Assimilation der Neuankommenden, der Unterwerfung der Altansässigen und der inspirierenden Einflüsse, die aus den alten Kulturzentren kamen, veränderte sich die gesellschaftliche Struktur, und Hand in Hand mit der Gesellschaft änderte sich auch die Mythologie.

Religiöse Vorstellungen rekonstruieren wir anhand der fragmentarischen Quellen, mit Hilfe der materiellen Belege gewisser Kultrituale (Bestattungsritus, sakrale Architektur, votive Beisetzung der Gegenstände). Von dem Mosaik des geistigen Grundsatzes des ganzen Rituals kann man nur ein winziges Stück zusammensetzen, und deshalb nimmt die Archäologie ethnologische Parabeln und Erwähnungen über barbarische Pantheone, erfasst in altertümlichen Schriften, zu Hilfe. In den archäologischen Befunden sind nur konkrete, mit der Materie zusammenhängende Elemente des religiösen Glaubens erfasst.

Die bisherigen Erkenntnisse bieten keine Charakteristik der Religion der Bronzezeit in Form eines komplexen mythologischen Systems. Man kann die Widerspiegelung der religiösen Gesetze in sozialen Regeln, Sitten und Gebräuchen nur erahnen.

